

RANDOLPH L. BRAHAM

A Holocaust Magyarországon

OKNYOMOZÓ ELEMZÉS



A magyarországi holocaust sok tekintetben eltért a náci uralom alá került többi európai ország zsidó közösségeinek tragédiájától. Az eltérés gyökere azokban a történelmi körülményekben ismerhető fel, amelyeknek katasztrofális összejársása 1944-ben a magyar zsidóság pusztulását előidézte.

A magyar zsidók 1944-beli pusztulása a holocaust történetének egyik legellentmondásosabb fejezete. Olyan tragédia volt ez, amely bízvást elmaradhatott volna, hiszen addigra – a szövetségesek győzelmének előestéjén – a világ vezető politikusai, köztük Magyarország állami és zsidó vezetői, már tudtak Auschwitz titkairól. És néhány fanatikustól eltekintve, akik még hitték Hitler utolsó pillanatban bevetendő csodafegyvereiben, a tömeggyilkosság bűnrészesei is felismerték, hogy a tengelyhatalmak elveszítették a háborút.

A náci zsidóellenes hadjáratának utolsó nagyobb hadművelete, a magyarországi holocaust tele van paradoxonokkal. Ezek közül az egyik, a legriasztóbb a magyar zsidóság „aranykorában” (1867–1918) leli gyökerét. Ekkor alakult ki szívélyes, majdhogynem szimbiotikus kapcsolat Magyarország arisztokrata-konzervatív, illetve zsidó elitje között. Ez a szoros kapcsolat torzította el a zsidó vezetők bel- és világpolitikai helyzetmegítélését a holocaustot megelőző években. Miközben a zsidó elit ugyanúgy visolygott a náciizmustól és a bolsevizmustól, mint az arisztokrata-konzervatív elit, nem ismerte fel, hogy a magyarok alapérdekei nem feltlenül esnek egybe a zsidóság alapérdekeivel. Ez a rövidlátás fordult visszájára a két háború között, és járt katasztrofális következményekkel az ország német megszállása, 1944. március 19-e után.

1867-es emancipációja után Magyarország zsidósága páratlanul sokoldalú fejlődésnek indult, teljes mértékben kihasználva azokat a lehetőségeket, amelyeket az első világháborúig fennállt „liberálisnak” mondott rendszer kínált. A magyar uralkodó osztályok, a dzsentri és a konzervatív-arisztokrata vezetők toleránsan viseltettek a zsidók iránt. Nem csupán gazdasági megfontolásokból, hanem azért is, hogy fenntarthassák uralkodó politikai szerepüket abban a soknemzetiségű birodalomban, amelyben a magyarság kisebbséget alkotott. Az ország feudális hagyományai miatt arra ösztönözték a zsidókat, hogy vessék bele magukat az üzleti és ipari életbe, így hát idővel baráti, együttműködő és kölcsönösen előnyös kapcsolat alakult ki a konzervatív-arisztokrata vezetők és a zsidó gyáriparosok, bankárok között – éppen ez a kapcsolat bizonyul majd végzetesnek a holocaust során. A zsidók teljes mértékben kihasználták újonnan nyert művelődési esélyeiket is, és rövid időn belül befolyásos, ha nem éppen döntő sze-

repet kezdtek játszani a szabad foglalkozásokban, az irodalomban, a művészetben.

A toleráns politikai klímában Magyarország zsidói a magyar nemzet szerves részének tekintették magukat. Buzgón bekapcsolódtak a magyarosítás folyamatába, nem csupán saját családneveiket magyarosítva, hanem a gazdaság korszerűsítőiként, a kultúra magyarosítóiként fellépve mindazokon a területeken, ahol a soknyelvű Magyar Királyság nem magyar nemzetiségei éltek. Mivel a magyar zsidóknak nem voltak területi igényeik, és természetesen azt a népcsoportot támogatták, amelyik a legnagyobb védelmet kínálta nekik – így tettek a zsidók hosszú, keserves történetük során szinte mindenütt a diaszpórában –, az elnyomott, önrendelkezésükért és függetlenségükért hasztalan küzdő nemzetiségek rövidesen a status quo fenntartásán munkálkodó ügynökök színében kezdték őket látni.

A zsidók természetesen felismerték, hogy a rezsimek megvédi őket az antiszemitizmus fenyegetésétől. Csak fokozta a magyar állam iránti hűségüket, hogy valahányszor fellobbantak mégoly szórványos vagy helyi antiszemita kilengések, a magyar kormány azonnal és a legnagyobb erővel közbelépett.

Ahogy telt az idő, a zsidók, különösen a kultúrájukban elmagyarosodottak, asszimilálódtak egyre magyarpártibbá lettek. Sok esetben nemcsak haszonlesés vagy hála diktálta ezt a hűséget az arisztokrata-dzsentri rendszer nyújtotta lehetőségekért és biztonságért, hanem lelkes hazafiság. Jászi Oszkár, a neves szociológus és szociáldemokrata politikus helyesen állapította meg: „Kétségtelen, hogy az asszimiláltak nagy tömegei spontán módon és lelkesen, az új haza iránti őszinte szeretetből tették magukévá új ideológiájukat.” Jászi azonban arra a következtetésre jutott, hogy a magyar zsidók intoleráns magyar nacionalizmusa és sovinizmusa jócskán hozzájárult a háború előtti korszakban a magyarok és a más nemzetiségek viszonyának megromlásához. Ignóty Pál, a neves publicista is ezt visszhangozta, amikor megírta, hogy a zsidók buzgóbb magyarokká lettek, mint maguk a magyarok. Hasonló megállapítást tett Robert Seton-Watson brit történész is, aki nyilvánvalóan az elnyomott nemzetiségekkel érzett együtt. 1908-ban azt írta, hogy „a magyar sovinizmus két bástyája a katolikus egyház, illetve a zsidóság”.

Bizonyos mértékig a konzervatív-arisztokrata, illetve a zsidó elit politikai és gazdasági összeforrottsága hátrazta meg ennek is, annak is a Harmadik Birodalommal, illetve a Szovjetunióval kapcsolatos magatartását a két háború között, és még a háborús években is. Miközben a magyar vezetők a Harmadik Birodalomtól remélték revíziós törekvéseik kielégítését, ugyanúgy rettegtek a német és orosz terjeszkedéstől, s különösen a bolsevizmustól, mint a zsidó vezetők. Ezek az attitűdök

vezérelték mindkét elitet 1944 végzetes esztendejében, szinte egyformán katasztrofális következményekkel sújtva őket.

Már az első világháború befejeződése előtt megmutakoztak a jelek, hogy a két csoport közötti érdekközöség valójában korlátozott, sérülékeny, s elsősorban politikai célszerűségből táplálkozik. Hiába tették buzgón magukévá a magyar zsidók a magyar ügyet, s hiába hasonultak lelkesen kultúrájukban a magyarokhoz, viszonylag kevés kivételtől eltekintve nem tudtak teljes mértékben beépülni a magyar társadalomba. Meghiúsultak a teljes asszimilációra vonatkozó reményeik, mert társadalmilag sem az arisztokrata dzsentri nem fogadta el, miközben politikailag és gazdaságilag feudális előjogainak fenntartására használta fel őket, sem pedig a jogaitól megfosztott, elszegényedett parasztság, mert – az ipari munkásság nagy részéhez hasonlóan – az elnyomó rendszer eszközeit látta bennük.

A keresztény-zsidó kapcsolatokat csak tovább élezte, hogy jelentős számú, zömmel koldusszegény, jiddisül beszélő zsidóság is élt az országban, amely nem volt hajlandó asszimilálódni, még kevésbé kultúrájában hasonulni a magyarsághoz. Nem úgy, mint az asszimilált, elmagyarosodott zsidókat, ezeket megvetően mint „keleti” vagy „galíciai” zsidókat emlegették, akik szinte értelemszerűen méltatlanok a kormányzervek toleráns politikájára. A két világháború közötti korszakban különösen sok szitkot szórtak rájuk, mert még a „civilizált” antiszemita is külön „biológiai fajhoz”, mi több, „ideológiai fajhoz” sorolták őket, amelyek súlyos veszélyt jelentenek a keresztény magyarok számára. Osztozott e felfogásban Horthy Miklós, Magyarország kormányzója is; nyilván ez a „veszély” járt a fejében, amikor Hitlerrel 1944 márciusában folytatott tárgyalása során hozzájárult néhány százezer „zsidó munkás” átadásához.

A magyar uralkodó osztályok és a zsidók érdekösszege szétfoszlott a Habsburg Birodalom összeomlásával és a Magyar Királyság 1918. évi szétदारabolásával. A röviddel ezután létrejött, rövid életű kommunista diktatúra sorsdöntő hatással volt a két háború közti magyar bel- és külpolitikára. A Kun Béla vezette rövid, de kíméletlen proletárdiktatúra keserű szájzajt hagyott a nemzetben, és különösen pusztító hatással volt annak zsidóságára. Bár a zsidóság túlnyomó többsége ellenezte a proletárdiktatúrát, és talán még többet is szenvedett tőle, mint a nem zsidó lakosság – a középosztály tagjaiként éppúgy üldöztetésben volt részük, mint egy vallásfelekezet tagjaiként –, a közvélemény mégis a zsidókat okolta a félresikerült diktatúráért. Részen azért, mert Kun Béla kormányában igen sok zsidó származású kommunista működött, főként azonban, mert heves antiszemita propagandába fogtak és zsidóellenes cselekményeket hajtottak végre azok az ellenforradalmi, klerikális-nacionalista erők, amelyek 1919 végén hatalomra jutottak a korábbi rendszer restaurálásának eltökélt szándékával.

Az úgynevezett „szegedi gondolatól” vezérelve (politikai-propagandisztikus elgondolások ködös elegye volt ez, magvában a bolsevizmus elleni küzdelemmel, antiszemita izgatással, sovinszta nacionalizmussal és revíziós tervekkel – megelőzve mind az olasz, mind a német fasizmust), az ellenforradalmárok terrorhullámot indítottak el az országban, amelynek kíméletlensége és kiterjedtsége mellett eltörpült a vörös ter-



ror, amely megelőzte és állítólagosan igazolta. A kivégzőosztagok nagyszámú baloldali érzelmű embert öltek meg, köztük ipari munkásokat, szegényparasztoakat, ellenzéki értelmiségieket; fő célpontjuk azonban a zsidóság volt. A terror több ezer áldozatot követelt.

A nemzeti megaláztatástól, a társadalmi változásoktól és az elvesztett háború katasztrofális következményeitől (Magyarország elveszítette történelmi területének kétharmadát, magyar lakosságának egyharmadát, teljes lakosságának háromötödét) radikalizálódott ellenforradalmárok a legkülönfélébb ultra-hazafias tömörülésekké szerveződtek. Ezek annak a két problémának a sikeres megoldására esküdtek fel, amely valóságosan megbabonázta Magyarországot a két háború közötti évtizedekben: a határrevízióért és a zsidókérdésért. Idővel a két probléma összefonódott, és nem csupán Magyarország belpolitikáját hatotta át, hanem a Harmadik Birodalomhoz fűződő kapcsolatait is.

Ahogy a történelmi Magyarország nagyobb nemzeti kisebbségei felszívódtak az utódállamokban, a zsidók váltak az ország legsebezhetőbb kisebbségi csoportjává. Mivel a trianoni Magyarország etnikailag lényegében homogén állammá alakult át, a zsidókra immár nem volt szükség a magyar ajkúság statisztikai fölényének bizonyításához. Az új, megcsönkített államban más szerepet szántak nekik: amint a náci Németországban nem sokkal később, jól beváltak a bűnbak szerepében az ország balsorsáért, így társadalmi-gazdasági rendellenességeiért is.

E légkörben nem lehetett meglepő – noha néhány évvel korábban a zsidók még javában élvezhették az „aranykor” áldásait –, hogy Magyarországon alkottak először zsidóellenes törvényt a fehérterror hullám



elvonultával, a világháborúból kibontakozó Európában.

Az úgynevezett numerus clausus-törvény (1920), amelyet a kisebbségvédelmi egyezmény megsértésével szavaztak meg, a felsőoktatási intézmények hallgatóinak hat százalékában állapította meg a zsidók lehetséges legnagyobb számát azon az alapon, hogy állítólag az összlakosságnak épp ekkora hányada volt zsidó. Hiába járt le néhány év múlva a törvény hatálya, szentesítette azt az alapelvet, amely később, a harmincas években számos civilizált antiszemitát vezérelt a zsidókérdés akkurátus, törvényes megoldásának igyekezetében. Megfogalmazta ezt az elvet Gömbös Gyula, a magyar radikális jobboldal egyik vezéralakja is, amikor kijelentette, hogy „zsidók semmilyen területen sem érvényesülhetnek nagyobb arányban, mint amelyet a lakosság egészében töltenek be”.

A zsidó vezetők az ellenforradalmárok zsidóellenes intézkedéseit annak idején olyan időleges eltévelyedésnek tartották, amely csupán a háború sikertelen kimenetelének volt tulajdonítható. Ezért kitartottak hazafias álláspontjuk mellett. Nemcsak a határrevíziók ügyét tették magukévá, de méltatlankodva utasítottak el mindennemű „külföldi” beavatkozást védelmükben – még a nemzetközi zsidó szervezetek közbelépését is – mint a magyar szuverenitás megsértéseit. Sőt derűlátásuk még egy darabig meg is erősödhetett, amíg Bethlen István gróf, a háború előtt is uralkodó földbirtokos és mágnárisztokrácia képviselője állt a kormányruznál.

Gömbös miniszterelnöki kinevezése 1932 októberében azonban, éppen egy időben a náci párt látványos németországi választási sikereivel, ismét előtérbe állította a zsidókérdést. Rövidesen nemzeti tébollyá vált ez, intenzitásában olykor még a határrevíziós követelése-

ket is felülmúlva. A náci propagandamódszereit le-másolva, a magyar radikálisok úgy festették le a zsidóságot, mint természetből fogva hazafiatlan, a nemzet energiáit parazita módjára lecsapoló, a kozmopolitizmusra, így a bolsevizmusra is hajló fajtát. A propagandahadjárat rövidesen kiváltotta a zsidókérdés végleges megoldásának követelését. A radikális jobboldal indítványai szakmai és gazdasági megszorításoktól egészen az országból való „kitelepítésig” terjedtek.

Hiába készítették politikai szükségések és ideiglenes taktikai megfontolások Gömböst arra, hogy „revideálja” a zsidókérdésben elfoglalt álláspontját, politikája előkészítette a katasztrófát, amely később Magyarországra és zsidóságára zúdult. Magyarország szinte visszavonhatatlanul a náci Németországhoz kötötte a sorsát. Míg Bethlen a nyugati demokráciáktól és a Népszövetségtől remélte Trianon igazságtalanságainak jóvátételét, Gömbös a náci Németországgal hangolta össze Magyarország külpolitikáját, s lehetővé tette a Harmadik Birodalom behatolását és közvetlen beavatkozását az ország életének szinte valamennyi mozzanatába. Jócskán megkönnyítette ezt az a tekintélyes, potenciálisan kollaborációs hatalmi bázis, amelyet miniszterelnöksége idején Gömbös épített ki. Nem csupán a közhivatalnoki és honvédelmi bürokráciát töltötte fel védenccével, hanem – ami még sorsdöntőbbnek bizonyult – a főtiszti kart, még a vezérkart is fiatalabb, messzemenően nacionalista és németbarát tisztekkel erősítette meg. Megteremtette az eljövendő zsidóellenes kilengések lehetőségét a sajtó radikalizálódása és a szélsőjobboldali mozgalmak és pártok szabad hangoskodása is.

A Harmadik Birodalom látványos bel- és külpolitikai sikerei, így az Anschluss is, amelynek révén közös német-magyar határ létesült, nagyrészt a nyugati demokráciák rövidlátó megbékélési politikájából következtek. A náci győzelmek több magyar kormányt is arra ösztököltek, hogy még szorosabban felzárkózzanak a tengelyhatalmak mögé. Mind mohóbban lesték, miként kapcsolódhatnak bele Magyarország az európai „új rend” megteremtésébe, a tengelyszövetség tevékeny tagjaként miként részesülhetne maga is a náci revíziós-revansista politikájának hozadékából. Különösen élénken támogatta a németbarát politikát a vezérkar, a kormányon levő Magyar Élet Párt jobbszárnya, valamint a zsidókat és kitért zsidókat is felülelő ipari- és finanszírozó elit.

Noha ez a politika jelentős hozadékkal járt, mert Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia rovására Magyarország kielégíthette revíziós törekvéseinek egy részét, hosszú távon romlásba döntötte az országot, de természetesen még katasztrófálisabbnak bizonyult az ország zsidósága számára. Visszatekintve, meg kell állapítanunk, hogy az arisztokrata-dzsentri befolyás alatt működő, konzervatív kormányok politizálása, már-már rögzítméssé válva, elrugaszzkodott a realitásoktól. Miután odaálltak a Harmadik Birodalom mellé, amiért az szemben állt a bolsevizmussal és annak fő bástyájával, a Szovjetunióval, s amiért támogatta a revíziós törekvéseket, az egymásra következő magyar kormányoknak rövidesen farkasszemet kellett nézniük a mind befolyásosabb hazai szélsőjobboldaliakkal. Hiába vetették meg őket és tartottak tőlük majdnem annyira, mint a zsidóktól (a magyar náci nem csupán a zsidókérdés megoldásáért kardoskodtak, hanem társadalmi forradalo-

mért is, amely felszámolta volna a konzervatív-arisztokrata elit öröklött előjogait), kénytelenek voltak engedményeket tenni nekik, akárcsak a németeknek. Sőt a szélsőjobboldaliak eltökéltsége a zsidókérdés megoldására amolyan álarcban jelentkező áldás volt a számukra, hiszen elvonta a figyelmet a súlyos társadalmi és agrárproblémákról. Ezért voltak készek egész sor zsidóellenes intézkedés meghozatalára, amelyek úgy váltak mind szigorúbbakká 1938 és 1941 között, ahogy az ország területe bővült. Három fontosabb zsidótörvényen kívül – a harmadik a náci Németország nürnbergi törvényeinek alaprendelkezéseit is átvette – létrehozták a náci uralom alá került Európában egyedülálló, diszkriminatív kényszermunka-szolgálatot a katonakorú zsidó férfiak számára.

Az egymás után következő kormányok zsidóellenes lépései, amelyeket a keresztény egyházfők rendre szentesítettek, azokon az illúziókon alapultak, amelyek egészen a német megszállásig hitegették az uralkodó elitet. Úgy vélték, ha törvényileg megnyirbálják a zsidók gazdasági hatalmát és „kártékony” kulturális befolyását, nem csupán a szélsőjobboldalt sikerül megbékíteniük, nehogy azok a maguk javára fordítsák az országszerte jelentkező társadalmi és gazdasági elégedetlenséget, hanem még a Harmadik Birodalmat is kielégíthetik, s közben a zsidóság létérdekeit is szavatolhatják. Ez az okoskodás abba a szélesebb, felhőn járó feltevésbe ágyazódott, hogy Magyarország úgy is kielégítheti revíziós törekvéseit a Harmadik Birodalomhoz csatlakozva, hogy nem kell saját cselekvési szabadságát veszélyeztetnie.

Osztozott ezekben az illúziókban a magyar zsidóság felső rétege, így hivatalos országos vezetősége is, abból a meggyőződésből kiindulva, hogy továbbra is méltánylásra talál a magyarországi zsidóság nagy múltú lojalitása, s ezért nem éri sérelem az ország uralkodó eliteje részéről a magyar zsidók alapvető érdekeit. Ha tétozva is, de elfogadták a legtöbb zsidóellenes intézkedést mint a „korszellemből” következő lépést, továbbá mint szükséges taktikai húzást a célból, hogy kifogják a szelet a hazai és külföldi antiszemita szélsőjobboldal vitorlájából. Hajlamosak voltak igazat adni a kormánytisztviselők érvének: a zsidótörvények szavatolhatják leginkább, hogy ne lobbanjon fel az antiszemitizmus és a türelmetlenség az országban. Emiatt arról is meg voltak győződve, hogy a zsidóság biztonsága és jóléte szorosán összefügg az alapvetően reakciós, konzervatív-arisztokrata rezsim uralmának fennmaradásával. És csakugyan, amíg az arisztokrata elit hatalmon volt, a magyar zsidóság létérdekei lényegében sértetlenek maradtak. Ez még azután is így volt, hogy Magyarország is csatlakozott 1941 júniusában a Szovjetunió ellen indított náci háborúhoz. A rezsim nem csupán menedéket nyújtott lengyel, szlovák és más menekülteknek, de következetesen ellent is állt a németek mind durvább nyomásának, hogy Magyarország is lásson neki a zsidókérdés végleges megoldásának.

Miközben a náci uralom alá került európai országokban szisztematikusan kiirtották a zsidókat, Magyarország továbbra is megóvta mintegy 825 000 zsidójának életét, – ideértve azt a mintegy 100 000 kitért zsidót is, akit az 1941. évi zsidótörvény faji alapon tekintett zsidónak, – egészen addig, amíg el nem veszítette majdnem teljes függetlenségét 1944 márciusában.

A megszállás előtti időszak azért korántsem volt ma-



kulatlan. Körülbelül 60 000 zsidó pusztult el már a német megszállás előtt; több mint 42 000 munkaszolgálatos halt meg a nehéz körülmények vagy gyilkosságok áldozataként Ukrajnában és Szerbiában, majdnem 18 000-et ölték meg a „hontalan” zsidók elleni hadjárat során, és mintegy ezret mészároltak le Bácskában. Ennek ellenére a magyar zsidóság személyi és fizikai biztonsága aránylag kielégítőnek volt mondható. Mozgási szabadságában nem korlátozták, és aránylag egyenlő feltételek között juthatott élelemhez is. Bár a zsidótörvények különösen a zsidó lakosság alsóbb rétegeit sújtották gazdaságilag, ideértve a szak-, a betanított- és a segédmunkásokat, a zsidóság egészének gazdasági helyzete viszonylag elviselhető volt, különösen a jól működő közösségi önszervezés jövöltábol. Az üzleti életben és az iparban tevékenykedő zsidók mozgásteret lényegesen beszűkült ugyan, de meg lehetett kerülni a zsidótörvények egyik-másik előírását, ki lehetett használni a joghézagokat. A kisszámú iparmágnás pedig – többnyire kitérték – éppenséggel hasznot is húzott Magyarország fegyverkezési programjából és a Harmadik Birodalommal folytatott tranzakcióiból.

1943-ban még javulni is látszott a magyar zsidóság helyzete, miközben folytatódott a nácik könyörtelen hadjárata a zsidók ellen minden megszállt európai országban. Azután, hogy megtizedelődött a második magyar hadsereg Voronyezs közelében, majd a németek 1943 elején megsemmisítő vereséget szenvedtek Sztalingrádnál, a magyarok lázasan keresni kezdték a háborúból való méltóságteljes kilépés útjait-módjait, annál is inkább, mert Olaszországnak nyáron sikerült kiugrania a tengelyszövetségből. A keresés végül főként azért torkollott katasztrófába, mert a konzervatív-arisztokrata politikusok egymással végzetesen összeegyez-



tethetetlen politikai és társadalmi-gazdasági célkitűzések nyomába szegődtek.

A magyar vezetők nem csupán szavatolni kívánták az ország függetlenségét és területi integritását, ideértve azoknak a területeknek is a megtartását, amelyek 1938 és 1941 között tértek vissza, hanem egyúttal fenn is akarták tartani a dzsentri vezetés alatt álló társadalom elavult társadalmi-gazdasági struktúráját. Bár tartottak a lehetséges német megszállástól, mindenekelőtt a Szovjetuniótól és a kommunizmustól való rettegésük bénította meg őket. Utóbbit tartották a legfőbb rossznak, nagyobb rossznak még a náciizmusról is, ha már választani kellett. Tudomást sem véve a régió geopolitikai realitásairól, makacs gyakorlatatlansággal úgy próbálták feloldani dilemmájukat, hogy „titokban” egy, a nyugati hatalmakkal kötendő különbéke irányába manővereztek. Mit sem sejtve a szövetségesek valódi lehetőségeiről és szándékairól, hön remélték, hogy a Balkán felől történik meg a partraszállás, és két legyet üthetnek egy csapásra: katonailag sikerül elpusztítani a náci haderőket, politikailag pedig sikerül gátat vetni a bolsevik behatolásnak Európa szívébe.

A magyar kormányzatba telepített kémjeik révén a németek pontosan értesültek azoknak a „titkos” tárgyalásoknak a természetéről és hatóköréről, amelyeket Kállay Miklós miniszterelnök kiküldöttei folytattak Olaszországban a szövetségesek képviselőivel. A német ügynökök jelentései a Kállay-kormány „hítségő és zsidóbarát” üzelmeiről csak megerősítést nyertek, amikor megszülettek Edmund Veessenmayer német Kelet-Közép-Európa-szakértő, későbbi német nagykövet titkos memorandumai.

Veessenmayer figyelmeztette a Führert, hogy nem csupán a kormány megbízhatatlansága jelent veszélyt, ha-

nem a zsidóság is. Utóbbiakat nevezte „első számú elenségnek”, mivel úgymond, „az 1,1 millió zsidó ugyanennyi szabotört jelent... ők a bolsevizmus előőrsei”. Mi több, nyomós katonai megfontolások is közrejátszottak: ha Magyarország olyan pillanatban ugrik ki a tengelyszövetségből, amikor a szovjet csapatok már átkelnek a Dnyeszteren, a németek elesnek a romániai olajmezőktől, sőt, az Európa középső és déli részein tartózkodó német haderő bekeríthetővé és esetleg rövid időn belül megsemmisíthetővé válik. Elsősorban katonai-biztonsági érdekeik védelmében döntöttek úgy a németek, hogy megszállják Magyarországot, elejét véve annak, hogy Olaszország példáját követhesse.

A magyar zsidóság, vagyis Európa zsidóságának utolsó nagyobb, sértetlen tömbje, nagyrészt a német katonai döntésnek köszönhető pusztulását. Visszatekintve, bármennyire furcsa is, megállapíthatjuk, hogy viszonylag sértetlenül vészelték volna át a háborút Magyarország zsidói, ha az ország katonailag passzív, de nyilatkozataiban hűséges szövetségese marad a Harmadik Birodalomnak, ahelyett, hogy provokatív módon lényegileg meddő, talán csak alibiteremtésre alkalmas diplomáciai manőverekbe bocsátkozik. Csak hogy a magyarok alapvető érdekei nem vágtak egybe a zsidókéival. Hiába vetették meg az arisztokrata-konzervatív politikusok a náciakat, hálásak voltak azért, hogy a Harmadik Birodalom támogatta őket revíziós törekvéseik nagy részének kielégítésében, s egyúttal halálosan rettegtek a bolsevik hatalomátvételtől. Ugyanakkor a zsidók, noha a magyarokhoz hasonlóan ők is gyűlölték a náciizmust meg a bolsevizmust, a Szovjetunióra mégis úgy tekintettek – lévén az a szövetséges hatalmak egyike –, mint egyetlen, valóban lehetséges megmentőjükre a veszthelytől, amelyet a náci és helyi cinkosaik ácsoltak számukra.

A Magyarországot előzőlő német haderőt 1944. március 19-én egy kicsiny, de annál hatékonyabb *Sonderkommando* is elkísérte Adolf Eichmann vezényletével. Készen álltak azok a tervek, amelyek az új magyar államvezetés szolgáltatta első adandó alkalommal „megoldják” a magyarországi zsidókérdést. Két évvel korábban magas rangú magyar szélsőjobboldali politikusok közvetve megkeresték Eichmann ajánlatukkal, hogy segítenek „áttelepíteni” több ezer „hontalan” zsidót, Eichmann azonban kicsiny akcióra nem akarta mozgósítani deportációs apparátusát, inkább ki akarta várni, mikor egyeznek bele a magyarok az ország valamennyi zsidójának eltávolításába. Az ország német megszállása felcsillantotta ezt a lehetőséget.

Kitűnt, hogy a náci Magyarországon olyan cinkosokra találtak, akik még náluk is hevesebben égték a vágytól, hogy megszabaduljanak az ország zsidóitól. Ennek a két csoportnak a közös, összehangolt, eltökélt cselekvése tette lehetővé a végleges megoldást Magyarországon: egyik csoport sem járhatott volna sikerrel a másik nélkül. Noha a németek azon voltak, hogy megoldják itt is a zsidókérdést, semmit sem tehettek az újonnan felállított magyar bábkormány hozzájárulása és a magyar hatalmi szervek együttműködése nélkül. Ami a magyar szélsőjobboldaliakat illeti, hiába kívántak német elvbarátaik nyomdokaiba lépni, a német megszállás híján sehogy sem érthették volna el ideológiájukból következő céljaikat.

A megszállás nyomán a magyarországi zsidó közösség, amely a háború első négy és fél évét viszonylag

sértetlenül vészelt át, szembetalálta magát a nácik zsidóellenes hadviselésének legkönyörtelenebb és legkoncentráltabb megsemmisítő akciójával. A magyar zsidók ellen indított hadjárat a szövetséges győzelem előestéjén játszódott le, amikor a világ vezető politikusai, így a magyarországi és a külföldi zsidó vezetők is, már tisztában voltak a végleges megoldás vérfagyasztó részleteivel. Amikor a magyar zsidóság kiirtásának kegyetlenségéről és gyorsaságáról értesült, Winston Churchill megállapította, hogy „valószínűleg ez volt a legnagyobb és legrettenetesebb bűntény, amelyet a világtörténelemben valaha is elkövettek”.

A magyar zsidóság elpusztítása Herzl Tivadar egyik profetikus gondolatára emlékezteti az embert. 1903. március 10-én, a magyar zsidóság aranykorának zenitjén, a cionizmus barátjához, Mezei Ernő magyar parlamenti képviselőhöz címzett levelében ezt írta: „A véget a magyar zsidóságra is le fog sújtani. Minél később történik ez és minél jobban megerősödik addigra ez a zsidóság, annál kegyetlenebb és keményebb lesz a csapás, annál durvábban fog lesújtani. Nincs menekvés.”

Valóban nem volt menekvés? A bizonyítékok világosan tanúsítják, hogy ha Horthy és klikkje valóban meg akarta volna menteni a magyar zsidóságot, megtehetné volna. Veessenmayer és Otto Winkelmann, a magasabb SS és rendőrség korábbi magyarországi vezetője, Jaross Andor, Baky László és Endre László, a magyar zsidóság elpusztításáért elsősorban felelős háború utáni népbírósági tárgyalásán egyaránt azt állította, hogy a zsidókérdés végleges megoldása a németek részéről óhaj volt csupán, korántsem ellentmondást nem tűrő követelés. Az Eichmann-féle *Sonderkommando* a maga alig kétszáz fős állományával semmiképpen sem hajthatta volna végre baljós terveit a magyarok készséges együttműködése nélkül, akik rendelkezésére bocsátották a magyar államhatalom teljes apparátusát. Bulgária, Finnország és Románia példája, akárcsak magának Horthynak az 1944 júliusi akciója világosan mutatja, hogy a kormányzó és társai megmenthették volna a zsidók legtöbbszörét. Sajnos azonban elsősorban az asszimiláltak megoltalmazása foglalkoztatta őket, közülük is főként azoké, akikkel jó, kölcsönösen előnyös üzleti és pénzügyi kapcsolatban álltak; majdnem olyan mohón kívánták, hogy az ország megszabaduljon „keleti”, „galíciai” zsidóitól, mint a szélsőjobboldaliak. Részben ezért történhetett, hogy Horthy, aki a közelgő náci megszállást kisebb rossznak tartotta, mint egy esetleges szovjet inváziót, olyan engedelményeket is tett, amelyek a magyar zsidóságra nézve végzetesnek bizonyultak. A megszállás előtti napon, a klessheimi kastélyban Hitlerrel folytatott tárgyalása során hozzájárult néhány százezer „zsidó munkás” Németországba szállításához, hogy azok ott háborús munkát végezzenek. Horthy nyilván arra gondolt, hogy ebbeli hozzájárulását megadva nem csupán Németország „jogos” igényeit elégítheti ki, hanem hozzájárulhat a bolsevizmus elleni küzdelemhez is, és a galíciai zsidóktól is megszabadulhat, akiktől való viszolygását sohasem titkolta. Az Eichmann-féle *Sonderkommando* és magyar cinkosai teljes mértékben kiaknázták ezt az egyezséget, amikor országszerte működésbe hozták a végleges megoldás programját, arra hivatkozva, hogy a zsidók termelékenyebben dolgoznak majd Németországban, ha minden családtagjukat maguk mellett tudhatják.

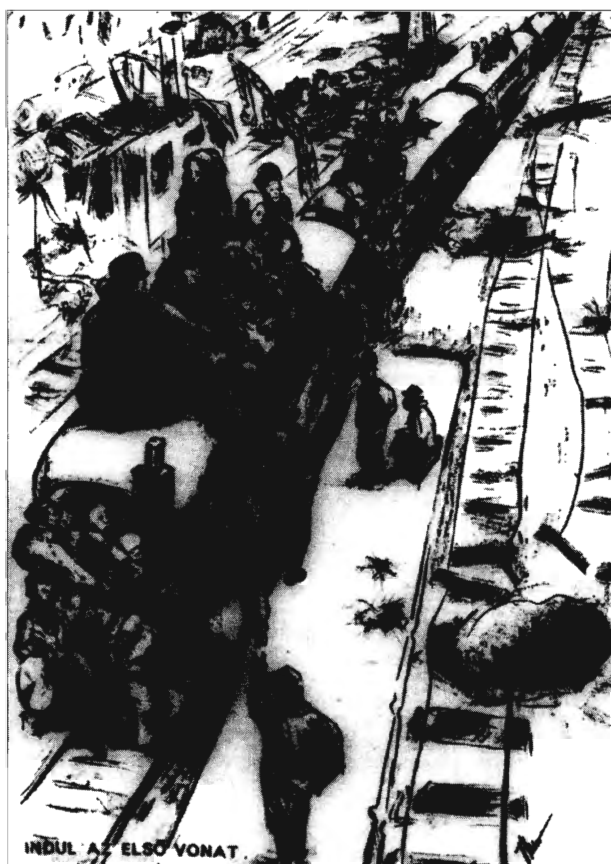
Amint szabad utat kaptak, zsidótlanító szakértők



széleseben munkához láttak. Nem veszíthettek időt, hiszen a Harmadik Birodalom veresége küszöbön állt. És csakugyan, nem volt még egy ország, ahol a végleges megoldás programját – a zsidótanácsok felállítását, az elszigetelést, a kifosztást, a gettósítást, az összegyűjtést, a bevonóirozást és a deportálást – ilyen kegyetlenül és ilyen gyorsan hajtották volna végre. Bár aránylag kicsik voltak a zsidótlanító osztagok, számos hazai és nemzetközi tényező segítette őket sötét terveik gyors megvalósításában.

A végleges megoldással megbízott német és magyar ágensek bizton számíthattak minden magyar államhatalmi szerv – a rendőrség, a csendőrség, a közhivatalnoki kar – együttműködésére. Még belső vagy külső ellenléki tevékenység sem gátolta őket. A bábkormány „törvényes”, adminisztratív fedezéket szolgáltatott nekik, és jelentős számú magyar volt hajlandó együttműködni ideológiai vagy anyagi okokból. Tekintve, hogy az ádáz antiszemita agitáció évekig sikeresen a zsidók ellen hangolta a közvéleményt, a lakosság jó esetben is legfeljebb passzívnak mutatkozott; a „proletariátus” zöme, így a bányászok és ipari munkások, a harmincas évek politikai affiliációjához híuen most is inkább a nyilaspárttal, semmint a baloldali pártokkal értettek egyet.

Akármit állít is a háború utáni magyar történetírás, sehol az országban nem volt jelentős, hát még a zsidók védelmében szerveződő ellenállás. Különösen vidéken nem. Főként Budapesten bújtattak keresztények és különféle egyházi szervezetek zsidókat, ezrével mentve meg őket a biztos haláltól. De addigra, 1944 végére a vidék már rég zsidómentessé lett, a szovjet csapatok sebesen közeledtek a főváros felé, és a legtöbb magyar felismerte, hogy csakis a szövetségesek nyerhetik meg a háborút.



ÁLDOR PÉTER RAJZAI, 1945.

Hiába voltak tisztában a végleges megoldás realitásaival, a szövetségesek nem kívántak belebonyolódni a nácik zsidóellenes hadjáratába. Amikor, röviddel a magyarországi deportálások kezdete után felkérték a nyugati hatalmakat, hogy dobjanak le bombákat Auschwitzra és az odavezető vasútvonalakra, nemet mondtak, egyebek közt arra hivatkozva, hogy „másodlagos célpontok” bombázására nincs elegendő repülőgépek. (Néhány hónappal később viszont repülőgépeik egész armadáját vonták össze, hogy elpusztítsanak egy stratégiai értékű célpontot, a műkincsekkel zsúfolt Drezdát.) Noha a szovjet légierő stratégiai jobban pozícióból bombázhatta volna a haláltáborokat és a vasútvonalakat, ugyancsak tétlen maradt. Nem volt jobb e tekintetben a baloldali, zömmel szovjetbarát, Magyarországon, Szlovákiában és Lengyelországban működő földalatti partizánosztagok szereplése sem. Az adatok azt tanúsítják, hogy csupán egynéhány, messzemenően elszigetelt és egyedi esetben hajtott végre szabotázs- vagy ellenállási akciókat a zsidók deportálásának megakadályozására.

A magyarországi deportálások első szakaszában a semleges országok – Portugália, Spanyolország, Svájc, Svédország és Törökország – sem voltak sokkal segítőkészebbek. Attitűdjük azonban, akárcsak a Vatikáné és a Nemzetközi Vöröskereszté, 1944 júniusának végén megváltozott, miután a svájci sajtóban híradások jelentek meg a magyarországi végleges megoldás borzalmairól. Horthyra kifejtett nyomásuk, kiegészítve Horthy-nak a rohamosan romló katonai helyzet fölötti aggodalmát (akkorára a szovjet csapatok gyorsan közeled-

tek a magyar határok felé, és a nyugati szövetségesek is megvetették lábukat Normandiában), meghozta a kívánt eredményt. Július 7-én Horthy leállította a deportálásokat. (A zsidótlanító osztagok valójában egészen július 9-ig folytatták Budapest környékén akcióikat.) Ekkorra egész Magyarország, Budapest kivételével, zsidómentes területté változott. Horthy megkésett lépésének eredményessége is bizonyítja, hogy a végleges megoldásra vonatkozó német követeléseket el lehetett volna vetni, vagy szabotálni lehetett volna már a megszállás napjától kezdve. Ha Horthy és a magyar hatóságok valóban a szívükön viselik minden egyes zsidó hitű polgártársuk sorsát, megtagadhatták volna az együttműködést. Az államhatalmi szervek nélkül a németek éppoly tehetetlenek lettek volna a megszállás első szakaszában, amilyeneknek július eleje után bizonyultak.

És az áldozatok, a zsidó tömegek és vezetőik? Bár a németek a szövetséges győzelem előestéjén szállták meg az országot, amikor a magyar és a zsidó vezetők már tudtak Auschwitz titkairól, épp olyan simán zajlott a gettósítás és a deportálás Magyarországon, mint szinte mindenütt másutt a nácik megszállta országokban. Magyarország zsidói, akiket nagyjából cserben hagytak a körülöttük élő keresztények, védtelenek, tehetetlenek voltak, néhány fiatal budapesti *haluc* kivételével csekély vagy semmiféle ellenállást nem tanúsítottak a német megszállás időszakában. A kipróbált náci leplezési technikák most is elaltatták a zsidók éberségét; hittek a fogadkozásoknak, hogy a deportálással csupán a háború idejére telepítik át őket az ország más részébe vagy Németországba, hogy munkát végeztesenek velük. Ugyanígy elhitték azt is, amint elhitte a nagyvilág is, hogy a gyerekeket és az időskorúakat csupán azért sorolják be a transzportokba, mert tekintettel vannak a hagyományos zsidó családszeretetre.

A viszonylag normális körülmények között, amelyek a német megszállásig jellemezték a helyzetet, a magyar zsidóság zömmel asszimilált vezetői eléggé eredményesen szolgálták közösségüket. Mivel szilárdan magukénak vallották a hagyományos konzervatív-arisztokrata rendszer értékeit és alapelveit, és meggyőződéssel vallották, hogy a zsidóság érdekei szorosan összefonódnak a magyarságéival, egyszer sem keltek politikailag a speciálisan zsidó érdekek védelmére. Magukat büszkén csak mint zsidó vallású magyarokat emlegették. A főként hazafias, jómódú és általában konzervatív beállítottságú emberekből összetevődő vezetőség azzal is hozzájárult a fennálló rend fenntartásához, hogy készségesen teljesítette a kormány utasításait, és teljes mértékben azonosult a szélesebb magyar társadalom értékeivel, elképzeléseivel és érdekeivel. Az országos zsidó vezetőség ezért bocsánatkérően, az európai zsidóság általános küzdelmétől elszigetelve reagált a két háború között hozott megszorító, zsidóellenes intézkedésekre. Rendíthetetlen volt hűsége a magyar nemzethez, ragaszkodása a dzsentri-arisztokrata berendezkedéshez. Mindvégig struccpolitikát folytatott, makacsul remélve, hogy az uralkodó elit majd megvédelmezi a szomszédos országok zsidó közösségeire szakadt sorstól. Azt persze nem gondolták a zsidó vezetők, hogy Németország megszállja egyik szövetségesét, és hogy a náciellenes keresztény politikusok az első áldozatok között lesznek a megszállás után. Az országos zsidó vezetők gyakorlatilag a deportálások kezdetéig töretlenül hitték,

hogy az összes többi nagy európai közösség sorsától eltérően a magyar zsidó közösség viszonylag sértetlenül vészeli majd át a háborút, ha tönkre megy is gazdaságilag. Noha tragikusan tévedtek, az a reményük, hogy a holocaust nem éri őket utol (gyakran mondogatták magukbízóan: „megússzuk”), nem volt irracionális. Végül is Magyarország akkor már négy és fél éve volt a biztonság szigete a pusztítás tengerében.

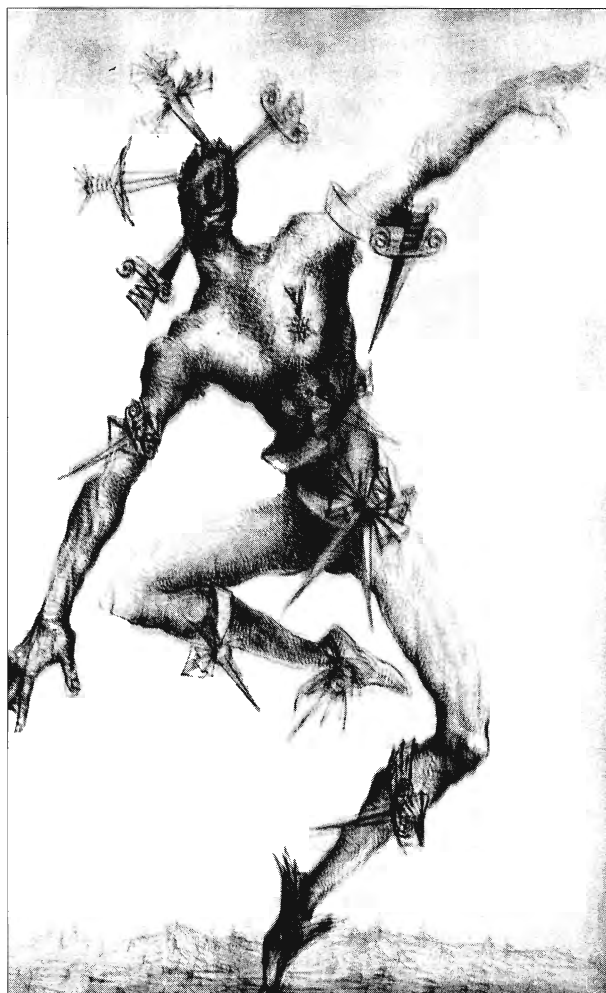
Nem volt teljesen alaptalan a zsidó vezetők bizalma a magyar államrendszerben sem. Nemcsak személy szerint ők, de a budapesti 247 000 zsidó közül majdnem 150 000 (ideértve az 1941-ben zsidónak minősített mintegy 62 000 áttért személyt is) megmenekült vidéki testvéreinek sorsától, mert a nagy diplomáciai és katonai nyomás alá került Horthy 1944 július elején leállította a deportálásokat. Ezenfelül a honvédség is több tízezer katonakorú zsidó férfit megmentett az ország minden részéből. Ez is a magyar holocaust egyik paradoxona. A német megszállásig a munkaszolgálat rendszere, amely egyedülálló volt Európában, okozta a legtöbb szenvedést a zsidóknak. A méltóságuktól és jogaiktól megfosztott zsidó munkaszolgálatosokkal nehéz és gyakran veszélyes munkát végeztek a legnagyobb részben kegyetlen őrök és tisztjeik. Különösen tragikus volt annak a több tízezer munkaszolgálatosnak a sorsa, akit együtt vetettek be a második magyar hadsereggel a szovjet fronton, illetve a bori rézbányákba vittek. Mégis, a megszállás után, amikor eleinte minden egyes zsidót a németek hatáskörébe utaltak, a zsidó munkaszolgálatosok a magyar honvédség tartós védelmét élvezhettek. Mi több, tisztességes parancsnokok még a gettók-ból és a gyűjtőközpontokból is behívtak zsidó férfiakat, megmentve őket a deportálástól és a szinte biztos pusztulástól.

Magyarország maradék zsidóságának felszabadulása maga is ellentmondásos téma lett a háború után, ami ismét csak azt tükrözte, hogy a zsidók és a nem zsidók alapvető érdekei hagyományosan nem vágtak egybe. Sokan kívántak részesülni a háború után a budapesti zsidók felszabadításának dicsőségéből, így Horthy és hívei is, azután a Wallenberg körüli mítoszok építgetői, sőt még az SS és a nyilaskeresztesek is. Újabban valószínűs politikai divat lett nem megnevezni a magyar zsidóság maradékának felszabadításában a döntő tényezőt: a Vörös Hadsereget. A németek és magyar szövetségeseik megsemmisítő veresége után (épp a magyarok tartottak ki utolsóként a tengelyszövetség mellett) a szovjetek megszállták Magyarországot, s ez szögesen ellentétes értelmezéseket váltott ki. Míg a zsidók és a náciizmus meg a magyar fasizmus többi áldozata számára a szovjet csapatok bejövetele felszabadulást jelentett, a legtöbb magyar számára az ország leigázásával volt egyenértékű. Hiába szenvedett a legtöbb zsidó a keresztényeknél is többet a szovjetek által bevezetett kommunista rezsimben – a zsidókat egyszerre üldözték társadalmi és vallási alapon –, a nacionalisták és szedettvedett jobboldali, antiszemita szövetségeseik továbbra is a zsidókkal azonosítják ezt a rezsimet. Legtöbbször felhozott „bizonyítékaik” közé tartozik, hogy a Kun Béla – féle 1919-es és az 1949–1956 közötti sztálinista diktatúrában, valamint a második világháború után létesült rendészeti szervezetekben, így a titkosrendőrségben milyen előkelő szerepet játszottak a viszonylag csekély számú, zsidó származású kommunisták. Az utóbb em-

lített rendészeti szervek zsidó állománya különösen felbőszítette az antiszemitékat, hiszen az 1945 előtti Magyarországon zsidók részvétele effajta szervezetekben elképzelhetetlen lett volna.

A holocaust és a háború utáni események különféle felfogásainak és értelmezéseinek összeütközése különösen elmergesedett azután, hogy 1989–1990-ben a kommunizmus rendszere összeomlott. A magyar történelem és a magyar-zsidó kapcsolatok eme fejezete azonban már kívül esik a dolgozat keretein.

HERNÁDI MIKLÓS FORDÍTÁSA



PETERDI GÁBOR FESTMÉNYE
(RÉZ MIHÁLY REPRODUKCIÓJA)